

Ναυπάκτου Ιερόθεος: Γιατί λέγονται Βαλκάνια;

Μητροπολιτικό Έργο / Ι.Μ. Ναυπάκτου και Αγίου Βλασίου

Όλοι μιλάμε για τὰ Βαλκάνια καί τούς Βαλκάνιους, χωρίς νά ἀντιλαμβανόμαστε ὅτι αὐτό τό ὄνομα εἶναι νεώτερο καί δοτό. Συμβαίνει ὅ,τι μέ τόν ὅρο Βυζάντιο. Ἔως τήν πτώση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἡ Αὐτοκρατορία λεγόταν Χριστιανική Ρωμαϊκή Αὐτοκρατορία ἢ Ρωμανία, καί ἐκατό (100) χρόνια μετά τήν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ Ἱερώνυμος Βόλφ τήν ὀνόμασε Βυζάντιο. Χάρι τῆς ἱστορίας, νά τονισθῇ ὅτι τό Βυζάντιο ἦταν μιά ἀρχαία μικρή πολίχνη, ἀποικία τῶν Μεγαρέων πού ἔλαβε τήν ὀνομασία ἀπό τόν Βύζαντα τόν Μεγαρέα. Ὅποτε ἔχουμε μιά πλαστογραφία.

- Μητροπολίτου Ναυπάκτου & Αγίου Βλασίου Ἱεροθέου

Τό ίδιο συνέβη καί μέ τά λεγόμενα σήμερα Βαλκάνια. Ἡ ἀρχική ἀρχαία ὀνομασία ἦταν Χερσόνησος τοῦ Αἴμου, ἀργότερα ὀνομάστηκε Ἰλλυρία, στήν συνέχεια Ρωμελία, Ρούμελη (γῆ τῶν Ρωμαίων) καί μόλις τόν 19ο αἰῶνα ὀνομάστηκε Βαλκάνια.

Παρεκάλεσα τόν ιστοριοδίφη κ. Ἀναστάσιο Φιλιππίδη (Bachelor of Arts, Yale University, Master of Arts, Georgetown University) νά ἐρευνήσῃ τό θέμα αὐτό, δηλαδή τήν ἐξέλιξη τῆς ὀνομασίας τῆς περιοχῆς στήν ὁποία βρισκόμαστε, καί παραθέτω τό ἀποτέλεσμα τῆς ἐρευνάς του.

* * *

ΒΑΛΚΑΝΙΟΙ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ: ΒΙΟΙ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΙ

Ἀναστασίου Ἀθ. Φιλιππίδη, Bachelor of Arts, Yale University, Master of Arts, Georgetown University

Τὰ τελευταῖα χρόνια γίνεται ὁλοένα καί πιό ἀντιληπτή ἡ πολιτική σημασία τῶν γεωγραφικῶν καί ἐθνικῶν ὀνομάτων. Τὰ γεωγραφικά καί ἐθνικά ὀνόματα δέν ἀποτελοῦν ἀθῶες «ἐπιστημονικές» ἐπιλογές. Καί μόνον ἡ συνεχιζόμενη ἐπὶ 30 χρόνια κρίση μέ τόν βόρειο γείτονα τῆς Ἑλλάδας πού διεκδικεῖ τὸ ὄνομα τῆς Μακεδονίας ἀρκεῖ γιά νά τὸ ἀποδείξει. Ἡ διαμάχη γιά τὰ ὀνόματα, ὅμως, δέν εἶναι μόνον μιὰ τοπική παραξενιά. Μετὰ τὴν ἀποτίναξη τῆς ἀποικιοκρατίας, πολλὲς χῶρες ἐπέβαλαν τὴν ἀλλαγὴ τοῦ ὀνόματός τους, τὸ ὁποῖο συχνὰ εἶχε καθιερωθεῖ ἀπὸ τοὺς δυτικοευρωπαίους δυνάστες τους. Ἡ Κεϋλάνη ἔγινε Σρι Λάνκα, ἡ Χρυσὴ Ἀκτὴ ἔγινε Γκάνα, ἡ Βόρεια Ροδεσία Ζιμπάμπουε, ἡ Ἄνω Βόλτα Μπουρκίνα Φάσο, κλπ.

Ἐνα ἀπὸ τὰ γεωγραφικά ὀνόματα πού καθιερώθηκαν ἀπὸ τοὺς ξένους εἶναι καί τὸ ὄνομα «Βαλκάνια», καί «Βαλκανικὴ χερσόνησος». Ἡ λέξη εἶναι τουρκικὴ, σημαίνει «βουνό» καί ἀρχικὰ χρησιμοποιήθηκε γιά νά δηλώσῃ μόνον τὴν ὁροσειρὰ τοῦ Αἴμου στὴ Βουλγαρία. Πολὺ ἀργότερα, τὸ 1808, ὁ Γερμανὸς γεωγράφος August Zeune ἐπινόησε τὸν ὄρο «Βαλκανικὴ χερσόνησος» γιά τὴ χερσόνησο πού ὡς τότε ἦταν γνωστὴ μέ διάφορα ὀνόματα (π.χ. «Χερσόνησος τοῦ Αἴμου» ἢ «Ἑλληνικὴ Χερσόνησος». Παλαιότερα, στὴ διοικητικὴ διαίρεση τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους, ἀπὸ τὸν 4ο μ.Χ. αἰῶνα, ἡ περιοχὴ, πλὴν τῆς Θράκης, ἀποτελοῦσε τὴν «ὑπαρχία τοῦ Ἰλλυρικοῦ», μέ πρωτεύουσα τὸ Σίρμιο καί ἀργότερα τὴ Θεσσαλονίκη.)

Ἡ ὀνομασία «Βαλκάνια» ἄργησε νά καθιερωθεῖ. Ὁ θεωρούμενος ὡς ἰδρυτὴς τῆς σύγχρονης Γεωγραφικῆς Ἐπιστήμης, Κὰρλ Ρίττερ, στὸ 22τομο ἔργο του πού δημοσιεύθηκε μεταξὺ 1818 καί 1852, τὴν ἀπέδιδε ὡς «Ἑλληνικὴ Χερσόνησο». Ἀπὸ

τὰ πολλὰ παραδείγματα πού θά μπορούσαν νὰ ἀναφερθοῦν σημειώνουμε τὸν τίτλο ἑνὸς διάσημου περιηγητικοῦ βιβλίου τοῦ 1866 (τῶν Μὰκ Κένζι καὶ Ἴρμπυ): τὸ βιβλίο ἔχει τὸν μακροσκελῆ τίτλο «Ταξίδια στὶς Σλαβονικὲς ἐπαρχίες τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας», ἀντὶ τοῦ ἀπλούστερου «στὰ Βαλκάνια» πού θά χρησιμοποιούσαμε σήμερα. Ὡστόσο, τὰ «Βαλκάνια» δὲν εἶχαν καθιερωθεῖ ἀκόμη! Τὸ ἴδιο ἀκριβῶς συναντᾶμε καὶ στὸ ἐνδιαφέρον βιβλίο «Οἱ λαοὶ τῆς Τουρκίας» (1878) ἀπὸ μιὰ κόρη καὶ σύζυγο Βρετανοῦ προξένου πού ἔζησε 20 χρόνια στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία: ἐνῶ περιγράφει ἀναλυτικὰ τὶς ἐθνότητες τῆς Αὐτοκρατορίας, ἡ λέξη «Βαλκάνια» ἀναφέρεται ἀποκλειστικὰ στὴν ὁροσειρά.

Ἀκόμη καὶ ἡ Ἐγκυκλοπαίδεια Britannica στὴν ἔκδοση τοῦ 1878 (διαθέσιμη στὸ διαδίκτυο), στὸ λῆμμα «Balkan» ἀναφέρεται ἀποκλειστικὰ στὴν ὁροσειρά, χωρὶς καμία ἐπέκταση στὴ χερσόνησο. Ἡ ἀλλαγὴ τῆς ἔννοιας ἄρχισε περίπου ἐκείνη τὴν ἐποχὴ. Στὴν ἀγγλικὴ γλῶσσα, μιὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες ἀναφορὲς πού ἐντοπίσαμε εἶναι τοῦ Βρετανοῦ στρατιωτικοῦ ἀκολούθου στὴ Βουλγαρία, Fife-Cookson πού συνέγραψε τὸ «Μὲ τοὺς στρατοὺς τῶν Βαλκανίων καὶ στὴν Καλλίπολη τὸ 1877-78» (ἐκδόθηκε τὸ 1879).

Διοικητικά, τὸν 19ο αἰῶνα, τὸ εὐρωπαϊκὸ τμῆμα τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ὀνομαζόταν «Ρουμελία» («γῆ τῶν Ρωμίων»). Ὅπως σημειώνει ὁ Mazower στὸ βιβλίο τοῦ «The Balkans: From the End of Byzantium to the Present Day» (2001): «Πρὶν διακόσια χρόνια τὰ Βαλκάνια δὲν εἶχαν ἀκόμη δημιουργηθεῖ. Οἱ Ὀθωμανοὶ διοικοῦσαν τὴ «Ρούμελη» καὶ ὄχι τὰ Βαλκάνια».

Γιὰ τὴν ἀκρίβεια, ἤδη μὲ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς Ὀθωμανικῆς ἐξάπλωσης, τὸν 16ο αἰῶνα, ὑπῆρχε πλεον στὴν Εὐρώπῃ τὸ «ἐγιαλέτι τῆς Ρούμελης» καὶ στὴ Μικρὰ Ἀσία τὸ «ἐγιαλέτι τῆς Ἀνατολίας» (Anadolu). Ὁ Mazower παραθέτει χάρτη τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας περὶ τὸ 1550 πού ἀποτυπώνει ἀκριβῶς τὴ «Ρούμελη» σὲ αὐτὸ πού σήμερα ἀποκαλοῦμε «Βαλκάνια». Μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ἐνδιαφέρουσες ἀναφορὲς στοὺς κατοίκους τῆς Ρουμελίας προέρχεται ἀπὸ τὸν γνωστὸ Τοῦρκο περιηγητὴ Ἐβλιγιὰ Τσελεμπή, πού πῆγε στὴν Ἀχρίδα καὶ ἔγραφε γύρω στὸ 1670: «Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἐδῶ μιλᾶνε Βουλγαρικὰ καὶ Ρωμαίικα. διότι ἐδῶ εἶναι Ρουμελία».

Οἱ διοικητικὲς διαιρέσεις ἄλλαζαν κατὰ καιροὺς, ἀλλὰ ὁ ὅρος «Ρουμελία» συνέχισε νὰ χρησιμοποιεῖται διεθνῶς μέχρι καὶ τοὺς Βαλκανικοὺς Πολέμους τοῦ 1912-13. Γιὰ παράδειγμα τὸν συναντᾶμε στὸν πολὺ σημαντικὸ Γενικὸ Ἄτλαντα «Andrees Allgemeiner Handatlas», (Λειψία, 1881), ὅπου ἡ Ρουμελία καταλαμβάνει τὸν χῶρο τῆς σημερινῆς Βουλγαρίας, Θράκης, Μακεδονίας καὶ Σκοπίων. Ἦταν ἡ ἐποχὴ πού τὸ Συνέδριο τοῦ Βερολίνου (1878) ἀποφάσισε τὴ δημιουργία ἑνὸς νέου αὐτόνομου κράτους στὸ ἀνατολικὸ κομμάτι τῆς Ρουμελίας, τὸ ὁποῖο ὀνομάστηκε (πῶς

άλλιως;) «Ανατολική Ρωμυλία».

Ωστόσο, τὸ «Ρουμελία» ἔπαψε νὰ εἶναι πλέον πολιτικὰ ὀρθὸ (γιὰ τὶς Μεγάλες Δυνάμεις) μετὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα. Θύμιζε ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς τὴν ὁποία εἶχαν κατακτήσει οἱ Ὀθωμανοὶ ἦταν Ρωμηοί, καὶ ἡ χώρα τους λεγόταν Ρωμανία ὡς τὸ 1453. Ἔτσι, σταδιακὰ, ἀποσύρθηκε καὶ ἀντὶ αὐτοῦ ἐπιβλήθηκε τὸ «Βαλκάνια». Συνέβη, δηλαδή, ἀκριβῶς τὸ ἴδιο μὲ αὐτὸ πού συνέβη μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστιανικοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους: ἀντὶ γιὰ Ρωμανία ἢ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία, μετονομάστηκε σὲ «Βυζάντιο», λέξη πού δὲν εἶχε χρησιμοποιηθεῖ ποτὲ ἀπὸ τοὺς κατοίκους αὐτοῦ τοῦ κράτους γιὰ τὴ χώρα τους.

Οἱ λόγοι ἦταν προφανεῖς. Ἔπρεπε νὰ ἀποκοποῦν οἱ κάτοικοι τῆς Ρουμελίας ἀπὸ τὸ ἔνδοξο παρελθὸν τῆς Αὐτοκρατορίας τους, ἔτσι ὥστε νὰ μὴ διεκδικοῦν τὴν ἀνασύστασή της. Οἱ ἔννοιες «Βαλκάνια» καὶ οἱ «Βυζαντινοί», πού ἦταν ἄγνωστες γιὰ τοὺς χριστιανοὺς τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, σταδιακὰ ἐπιβλήθηκαν καὶ οἱ ὅροι «Ρουμελία» καὶ «Ρωμηοὶ» ἐξοβελίστηκαν.

Μετὰ τὴν καθιέρωσή του, στὴ διάρκεια τοῦ 19ου καὶ τοῦ 20ου αἰῶνα, ὁ ὅρος «Βαλκάνια» χρωματίστηκε μὲ ἔντονα ἀρνητικὲς συνδηλώσεις στὶς δυτικοευρωπαϊκὲς γλώσσες, τὶς ὁποῖες διατηρεῖ σὲ μεγάλο βαθμὸ μέχρι σήμερα – ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὁ ὅρος «Βυζάντιο». Στὸν δυτικὸ δημόσιο λόγο, τὰ «Βαλκάνια» ταυτίστηκαν μὲ τὴν ὑπανάπτυξη καὶ τὴν ἀτέρμονη βία, δηλαδή τὸ ἀντίθετο τῆς «πεφωτισμένης» Δύσης. Ἦταν μιὰ περιοχὴ στὴν ὁποία κυριαρχοῦσαν «ἡ διάσπαση καὶ ἡ βαρβαρότητα», ὅπως τὸ ἔθεσαν οἱ Μὰκ Κένζι καὶ Ἴρμπυ, θυμίζοντας ἐντυπωσιακὰ τὴ φράση τοῦ Βρετανοῦ ἱστορικοῦ Γίββωνα ὅτι τὸ «Βυζάντιο» ἦταν «ὁ θρίαμβος τῆς θρησκείας καὶ τῆς βαρβαρότητας».

Σύγχρονοι ἐρευνητὲς ἔχουν ἐντοπίσει ἀρκετὲς ὁμοιότητες τοῦ «Βαλκανισμοῦ» μὲ τὸν «Ὀριενταλισμό», τὴ δυτικὴ ἀποικιοκρατικὴ καὶ ὑποτιμητικὴ ματιὰ σὲ μιὰ μὴ-Δυτικὴ περιοχὴ, σὲ ἕναν μὴ-Δυτικὸ πολιτισμό. Στὴν ἱμπεριαλιστικὴ λογικὴ τοῦ 19ου αἰῶνα ὁ πλανήτης εἶχε μοιραστεῖ ἀνάμεσα σὲ ἔθνη προορισμένα νὰ κυβερνοῦν καὶ ἔθνη προορισμένα νὰ εἶναι ὑποταγμένα στὰ πρῶτα. Τὰ «Βαλκάνια» καὶ ἡ Μέση Ἀνατολὴ ἀνῆκαν στὰ δεύτερα. Ἀκόμη καὶ ὅταν τὰ κράτη τῶν «Βαλκανίων» ἀπέκτησαν τὴν ἀνεξαρτησίαν τους, οἱ ἡγεμόνες τους, πού ἐπιβλήθηκαν ἀπὸ τὶς Μεγάλες Δυνάμεις, ἦταν ὅλοι ξένοι, Γερμανοὶ (Ἑλλάδα, Ρωμανία, Βουλγαρία καὶ ἀργότερα καὶ Ἀλβανία), μὲ τὴν ἐξαίρεση τῆς Σερβίας.

Παρ' ὅλα αὐτά, ὁ ὅρος «Βαλκάνια» ἔγινε ἀποδεκτὸς στὶς ἴδιες τὶς «βαλκανικὲς» χῶρες, ὡς συνέπεια τῆς διανοητικῆς αἰχμαλωσίας πού παρατηρεῖται συχνὰ στὶς ἀποικιοκρατούμενες χῶρες. Ἡ διαδικασία δὲν ἦταν γραμμικὴ καὶ ἕνα καλὸ παράδειγμα ἀποτελεῖ τὸ σημαντικὸ Ἰδρυμα πού ὀνομάζεται (σωστὰ) «Μελετῶν

Χερσονήσου τοῦ Αἴμου» στὴ Θεσσαλονίκη, ἀλλὰ ἐκδίδει τὴν ἐπιθεώρηση «Balkan Studies». Ἀντίστοιχα, ὁ ὅρος «Βυζάντιο» ἔγινε δεκτὸς ἀπὸ τοὺς ἀπογόνους των Ρωμῶν καὶ μάλιστα ὑπουργοὶ Παιδείας τῆς Ἑλλάδας τὸν χρησιμοποιοῦν μὲ ἐντελῶς ὀριενταλιστικὴ ὀπτική.

Τὰ τελευταῖα χρόνια πάντως παρατηροῦνται στὸ ἐξωτερικὸ ἀρκετὲς ἀντιδράσεις σὲ αὐτὴ τὴν παρωχημένη λογική. Σταδιακά, ὁ ὅρος «Βαλκάνια» ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὸν πιὸ οὐδέτερο ὅρο «Νοτιοανατολικὴ Εὐρώπη». Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα ἡ ἐφημερίδα «Balkan Times» τοῦ ἀμερικανικοῦ στρατοῦ στὴν Εὐρώπη ποὺ μετονομάστηκε σὲ «Southeast European Times» τὸ 2002. Ἀντίστοιχα, πολλὲς ἀκαδημαϊκὲς μελέτες (κυρίως στὶς ΗΠΑ, Μεγάλη Βρετανία καὶ Αὐστρία) ποὺ ἐξετάζουν τὴν ταυτότητα τῆς Χριστιανικῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας ἀπορρίπτουν τὸν ὅρο «Βυζάντιο» ὁ ὁποῖος κατευθύνει τὴ σκέψη μας σὲ ἄγονες ἀτραποὺς καὶ δυσφημεῖ ἕναν ἀπὸ τοὺς σπουδαιότερους πολιτισμοὺς τῆς ἀνθρώπινης Ἱστορίας.

Στὴν ἐποχὴ μας, στὴν ὁποία ἐπικρατεῖ παντοῦ τὸ ἀντιαποικιακὸ πνεῦμα, γκρεμίζονται τὰ ἀγάλματα τοῦ Κολόμβου, καὶ ἡ πολιτικὴ ὀρθότητα ἀπαιτεῖ νὰ εἶναι μαῦρος ὁ Τόμας Τζέφερσον στὸ διασημότερο μιούζικαλ τοῦ Μπρόντγουαιη («Χάμιλτον»), ἔφτασε ἡ ὥρα νὰ ἀπαλλάξουμε καὶ τὴ Χριστιανικὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία ἀπὸ τὰ στερεότυπα μὲ τὰ ὁποῖα τὴν φόρτωσαν οἱ ἱμπεριαλιστικὲς δυτικὲς δυνάμεις. Νηφάλιες καὶ ἐνδελεχεῖς μελέτες μποροῦν νὰ τονίσουν ὅτι ἡ Ρωμανία ἦταν τὸ πρῶτο θῦμα τῆς Δυτικῆς ἐπεκτατικότητος, μὲ τὶς «Σταυροφορίες». Οἱ ἀρνητικὲς προκαταλήψεις γιὰ τὸ «Βυζάντιο» ἀποτέλεσαν ἀπλῶς ἕνα προπαγανδιστικὸ ἐργαλεῖο ποὺ δὲν ἔχει καμία σχέση μὲ τὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα. Ὅταν οἱ ὑπόλοιπες μεσαιωνικὲς προκαταλήψεις ἔχουν ἐκριζωθεῖ στὴ Δύση, εἶναι ἀλλόκοτο νὰ διατηρεῖται αὐτὴ ποὺ γεννήθηκε στοὺς πιὸ σκοτεινοὺς Αἰῶνες τῆς εὐρωπαϊκῆς Ἱστορίας...